

დღიბერი შველიძე

რატომ მოკლეს ილია ჭავჭავაძე

უკანასკნელ წლებში არაერთი საინტერესო ნაშრომი გამოქვეყნდა ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის გარემოებების შესახებ. მკვლევრებმა: შოთა ბადრიძემ, გივი ჟორდანიამ, გურამ ყორანაშვილმა, თენგიზ სიმაშვილმა, ნოდარ გრიგალაშვილმა და სხვებმა ბევრ საიდუმლოს ახადეს ფარდა, საუკუნის მკვლელობის მრავალი ფაქტი გამოავლინეს, არაერთი ახალი მოსაზრების დასაბუთება ცადეს.

ზემოაღნიშნულ მკვლევართა ნაშრომების ძირითადი მიზანი ილიას ფიზიკური აღსასრულის კონკრეტულ გარემოებებს ეძღვნება. ამ გარემოებამ კი, ავტორებისაგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო, ილიას მკვლელობის პოლიტიკური მოტივების პრობლემატიკისადმი ინტერესი თითქოს შეანელა. რა თქმა უნდა, ზოგადად ცნობილია, რომ მკვლელობის მიზეზი ილიას დიდი ეროვნული მოღვაწეობა და ეროვნული მოძრაობის თავკაცობა იყო, მაგრამ ეს არ კმარა. ეს სავსებით მართებული თეზისი კონკრეტულ-ისტორიული ფაქტ-მოვლენებით ხორცშესხმას მოითხოვს.

მაინც, რატომ მოკლეს ილია ჭავჭავაძე; რაში გამოიხატებოდა ილიას კავშირი 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში მიმდინარე ეროვნულ მოძრაობასთან: რატომ გახდა საჭირო მისი ფიზიკური ლიკვიდაცია; ვინ იყო დაინტერესებული და რა კონკრეტული მიზეზებით იყო გამოწვეული ილიას თავიდან მოშორება; რა მიზნებს ისახავდა ილია უშუალოდ 1905-1907 წლების პერიოდში და რით განსხვავდებოდა მისი კონკრეტული მიზნები მისივე ადრინდელი მოღვაწეობისაგან, რამაც მას პრაქტიკულად და სამკვდრო-სასიცოცხლოდ დაუპირისპირა მოწინააღმდეგე პოლიტიკური ძალები; კონკრეტულად რომელ ისეთ პროცესებთან იყო დაკავშირებული ილია ჭავჭავაძე, რომლებიც მის მოწინააღმდეგეებს უშუალოდ უშლიდა ხელს თავიანთი მიზნების განხორციელებაში? გვინდა ამ მიზეზების დადგენა-დაფიქსირება,

ზოგი ძველი არგუმენტის გახსენებით, ზოგი ახალი გარემოების წარმოჩენით, ვკსურს ვცადოთ საერთო სურათის წარმოდგენა.

1907 წლის ზაფხულში საქართველოში კვლავ მძიმე ვითარება იდგა. 3 ივნისს იმპერატორმა ნიკოლოზ II-მ რუსეთის მეორე სახელმწიფო სათათბირო გარეკა, რითაც რევოლუციის დამარცხება ოფიციალურად გაფორმდა. იმპერიის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე პეტრე სტოლიპინი მეთოდურად შეუდგა „რევოლუციის ლიკვიდაციის“ განხორციელებას, რომელიც, პირველ რიგში, რევოლუციური მოძრაობის ლიდერებისა და აქტივისტების ნეიტრალიზებას გულისხმობდა. ციხეებსა და ციმბირის გადასახლებაში ან ემიგრაციაში აღმოჩნდნენ ცნობილი სოციალ-დემოკრატი მენშევიკები და ბოლშევიკები, სოციალისტ-რევოლუციონერები, ანარქისტები, ზედიზედ ანადგურებდნენ ტყეში მოქმედ ტერორისტულ დაჯგუფებებს, „ტყის ძმებს“, სხვადასხვა ჯურის პარტიზანულ თუ პარტიათა სამხედრო და გაყაჩაღებულ-გაბანდიტებულ რაზმებს.

რევოლუციის დამარცხებამ განსაკუთრებით მძიმედ, ბუნებრივია, ყველაზე გავლენიან – სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციაზე იმოქმედა. მკვეთრად შესუსტდა ქართველ „მესამე დასელთა“ აქტივობა. აი, ამგვარი თავისებური რევოლუციური დებრესიის ფონზე საქართველოში ჯერ კიდევ ფეხზე იდგა ეროვნული მოძრაობა. პატრიოტული ორგანიზაციები კვლავ აქტიურობდნენ. იმჟამინდელი, დავაკონკრეტოთ, 1907 წელს მოქმედი პატრიოტული მიმართულების პოლიტიკური პარტიები, დაჯგუფებები, უპარტიო ინტელიგენტური ჯგუფები, პრესის ორგანოები, ავტოკეფალისტები და სხვანი კვლავ ენერგიულად მოქმედებდნენ.

1907 წლის საერთო ვითარებას თუ გადავავლებთ თვალს, საქართველოში ეროვნული მოძრაობა რამდენიმე მიმართულებით მოქმედებდა და რამდენიმე ეროვნული პროექტის განხორციელებას კვლავ ცდილობდა:

ეროვნული მოძრაობის პირველი მიმართულება – ეროვნულ-პოლიტიკურ ძალებს თავისი ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი მოღვაწე ილია ჭავჭავაძის სახით, მომხრეები ჰყავდა იმპერიის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში – რუსეთის სახელმწიფო საბჭოში. ეს იყო პარლამენტის ზედა პალატა, რომელსაც ადრე თვით იმპერატორი აკომპლექტებდა თავისი ყველაზე ერთგული მომხრეებით. 1906 წლიდან რევოლუციის ზეგავლენით სახელმწიფო საბჭოს ნახევარს კვლავ ნიკოლოზ II ადგენდა, მაგრამ საბჭოს შემადგენლობის მეორე ნახევარში შედიოდნენ თავადაზნაურობის წრიდან არჩეული წევ-

რები. ესენი იყვნენ გუბერნიების თავადაზნაურთა მარშლები, მაღალი რანგის ჩინოვნიკები, გრაფები, ბარონები, გუბერნატორები, და ა. შ.

ამ იმპერიისა და იმპერატორის ერთგულ დიდმოხელეთა წრეში რამდენიმე პროგრესული მოღვაწეც მოხვდა, რომლებმაც სახელმწიფო საბჭოში მცირერიცხოვანი მემარცხენე ფრაქცია შეადგინეს. მემარცხენე ფრაქციაში საბჭოს 196 წევრიდან სულ 13 დეპუტატი შედიოდა. სწორედ ამ ჯგუფში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი ეკავა ილია ჭავჭავაძეს. ფრაქციაში შედიოდნენ მაშინდელი რუსეთის გამოჩენილი მეცნიერები – ეკონომისტები, ისტორიკოსები, სამართალმცოდნეები, ინტელექტუალები, მაგ.: ვ. ი. ვერნადსკი – მოსკოვის უნივერსიტეტის რექტორის თანაშემწე; ა. ა. მანუილოვი – მოსკოვის უნივერსიტეტის რექტორი; ა. ს. ლაპო-დანილევსკი – ცნობილი ისტორიკოსი; ვ. ი. სერგეევიჩი – პეტერბურგის უნივერსიტეტის ყოფილი რექტორი; მაქსიმე კოვალევსკი – ცნობილი ისტორიკოსი, სოციოლოგი, პარლამენტარიზმის თეორეტიკოსი და პეტერბურგის აკადემიის წევრი და სხვა.

1906 წლიდან მაქსიმე კოვალევსკი პეტერბურგში გამოსცემდა გაზეთ „სტრანას“. მან თავისი გაზეთის ფურცლებზე აღფრთოვანებული პასაჟები უძღვნა ილია ჭავჭავაძის ეროვნულ და დემოკრატიულ შეხედულებებს. რუსი აკადემიკოსის აზრით, ილია ჭავჭავაძე ღრმად იცნობდა საკუთარი ქვეყნის საჭიროებებს და დაჟინებით მოითხოვდა განაპირა მხარეებისათვის ფართო თვითმმართველობას, მათი საერობო პალატების მიერ ადგილობრივი კანონების გამოცემის უფლებით. კოვალევსკი წერდა: „თავადი ჭავჭავაძე მიიჩნევს, რომ „მიწების ჩამოშორების საკითხში აუცილებელია ყველაზე ფართო დათმობები მშრომელი მასების ინტერესებისათვის. ამგვარი, უაღრესად დემოკრატიული პოზიციის გამო, კოვალევსკი ილიას უწოდებდა მემარცხენე პარტიების პროგრამების „ბრწყინვალე მომხრეს“.¹

ილიას ფართო დემოკრატიული და ეროვნული პროგრამის წარმოსადგენად მკითხველს გვინდა შევთავაზოთ რუსულ პრესაში ჩვენ მიერ მიკვლეული ინტერვიუ, რომელიც ილიამ მისცა გაზეთ „პეტერბურგსკი ლისტოკის“ კორესპონდენტს. შემოკლებით მოგვყავს ინტერვიუს ტექსტი, რომელიც პირველად 1993 წელს გამოვაქვეყნეთ.

კორესპონდენციაში ვკითხულობთ: „საქართველოს და, საერთოდ, კავკასიის წარმომადგენელი, სახელმწიფო საბჭოს ახალი წევრი, ცნობილი ქარ-

¹ М. Ковалевский. Будущий Государственный Советъ. Газ. «Страна», 11 апреля 1906 г.

თველი მწერალი და პუბლიცისტი თავადი ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე თავისი პოლიტიკური მრწამსით სახალხო თავისუფლების (ე. ი. კონსტიტუციონალ-დემოკრატიული პარტიის – დ.შ.) მომხრეა. ჩვენ საშუალება მოგვეცა გვესაუბრა შორეული საქართველოდან ჩამოსულ პატივცემულ თავადთან.

– სანამ ამომრჩევლად ამირჩევდნენ, ამისთვისაც მთელი ბრძოლის გადატანა მომიხდა, – გვითხრა თავადმა, – მე ვარ საერთოდ კავკასიის და კერძოდ საქართველოს ფართო თვითმმართველობის მომხრე ადგილობრივი საკანონმდებლო ხელისუფლებით, მით უფრო ყველა იმ საშინელებათა შემდეგ, კვლავ რომ გრძელდება კავკასიაში.

– ქართველი და საერთოდ კავკასიელი აზნაურობა ყოველთვის წავა აგრარულ საკითხში ყოველგვარ დათმობებზე, თუკი მიწების იძულებითი ჩამორთმევა მიჩნეული იქნება დიდი საერთო-სახალხო მნიშვნელობის საქმედ. მაგრამ ბევრნი წინ აღუდგნენ ძველი კავკასიელი აზნაურების ამ პატიოსან აზრს. დაიწყეს ლაპარაკი ფედერაციის შესახებ, ლაპარაკი, რომ ამგვარი აზრი სხვა არაფერია, თუ არა რუსეთის დაქუცმაცების სურვილი და ა. შ.

– მე ვარ რეფორმირებული სახელმწიფო საბჭოს წევრი და მთელის ჩემის ძალით ვიქნები ამ თვალსაზრისზე. რა გამოვა აქედან, – თქვა თავ. ი. გ. ჭავჭავაძემ, – ამას ახლო მომავალი გვიჩვენებს“.²

უაღრესად დემოკრატიულმა და ეროვნულმა პროგრამამ ილია ჭავჭავაძეს რუსეთის საზოგადოების წრეებში უფრო მეტი მტერი შესძინა, ვიდრე მეგობარი. ერთი მხრივ, მას წინ აღუდგნენ რუსეთის ერთიანობის ყველანაირი მომხრეები – ხელისუფლების უმაღლესი წარმომადგენლები, მემარჯვენეები, ნაციონალ-შოვინისტები. სახელმწიფო საბჭოს აბსოლუტური უმრავლესობა, ცხადია, ღია ან ფარულ მტრად გადაიკიდა ილიამ. აღმოჩნდა, რომ რუსეთის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში სეპარატისტი იჯდა, რაც გაუგონარი ფაქტი გახლდათ სახელმწიფო საბჭოს ასწლოვან ისტორიაში.

მეორე მხრივ, ილიას ავტონომისტურ-სახელმწიფოებრივი იდეალები არც რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიისა და სხვა ცენტრალისტური პოლიტიკური ორგანიზაციებისთვის იყო მისაღები. მათთვისაც ქართველი ხალხის წარმომადგენელი სახელმწიფო საბჭოში პერსონა ნონ გრატად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული.

ასეა თუ ისე, საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკურ მოძრაობას ილიას

² დ. შველიძე. პოლიტიკური პარტიების წარმოშობა საქართველოში. ფედერალისტები. თბ. 1993, გვ. 185; Газ. «Петербургский листок», 9 апреля 1906 г.

სახით რუსეთის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში ჰყავდა თავისი წარმომადგენელი, რომლის პოზიციას, სიტყვასა და საქმიანობას დიდი რეზონანსის და პრაქტიკული შესაძლებლობების პოტენციალი გააჩნდა მთელი იმპერიის მასშტაბით.

ეროვნული მოძრაობის მეორე მიმართულება – საქართველოში წარმატებით დაიწყო და მიმდინარეობდა გამოკვეთილი ეროვნული მიმართულების პოლიტიკური ორგანიზაციის – ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის შექმნა-ჩამოყალიბების პროცესი.

1900-იანი წლების დასაწყისამდე ილია ჭავჭავაძეს საერთოდ არც უცდია და საჭიროდაც არ მიაჩნდა ეროვნულ-დემოკრატიული პოლიტიკური პარტიის შექმნა. მან ამგვარი პარტიის შექმნის შესაძლებლობა მხოლოდ 1905 წლის განმათავისუფლებელი მოძრაობის დროს მიიჩნია მიზანშეწონილად. 1905 წლის მეორე ნახევარში ილიამ ინტელიგენციის ერთ-ერთ შეკრებაზე მხარი დაუჭირა კიბა აბაშიძის ინიციატივას, რომ საქართველოში უნდა შექმნილიყო წმინდა ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების პარტია. 1905 წლის შემოდგომაზე, თანამედროვეთა ინფორმაციის მიხედვით, საადგილმაძულ ბანკში შედგა პატრიოტულად განწყობილ მოღვაწეთა ყრილობა. მასში მონაწილეობდნენ ექვთიმე თაყაიშვილი, ვასო ყიფიანი, გიორგი გვაზავა, პავლე თუშანიშვილი, ნიკო თავდგირიძე და სხვანი. სწორედ ამ შეკრებაზე ილიამ წამოაყენა ეროვნული ხასიათის დემოკრატიული მოძრაობის შექმნის წინადადება.

პარტიის ჩამოყალიბების პროცესი გაგრძელდა, მაგრამ იმხანად მას მხოლოდ ადგილობრივი მნიშვნელობის მასშტაბები ჰქონდა. მას შემდეგ კი, რაც ილია ჭავჭავაძე სახელმწიფო საბჭოში აირჩიეს, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის შექმნის, მისი პროგრამის, მიზნებისა და მასში ილია ჭავჭავაძის მონაწილეობის ფაქტმა მთელ იმპერიაში გამოიწვია რეზონანსი. 1906 წლის აპრილში პეტერბურგის გაზეთები ინფორმაციას ავრცელებდნენ, რომ თბილისში შეიქმნა პარტია, რომელმაც წამოაყენა საქართველოს ავტონომიის მოთხოვნა, როგორც პარტიის პროგრამის ძირითადი პუნქტი. გაზეთი „სტრანა“ კი აუწყებდა იმპერიის საზოგადოებას, რომ ახალი პარტიის „ცენტრალურ კომიტეტში“ ქართველი ინტელიგენციის სხვა წარმომადგენლებთან ერთად შედიოდა და „პარტიის პროგრამის შედგენაში ენერგიული მონაწილეობა მიიღო სახელმწიფო საბჭოს წევრად არჩეულმა თავადმა ჭავჭავაძემ“.³

ახლა ვცადოთ ამ ფაქტის ანალიზი. სხვა ქართულმა პოლიტიკურმა

³ Газ. «Страна», 11 апреля 1906 г.

ძალებმა ილიაზე ადრე წამოსწიეს ავტონომიის ფორმით ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მოთხოვნა: მაგ., იმავე სოციალისტ-ფედერალისტებმა. მათ, როგორც ცნობილია, 1903 წელს პარიზში გამოცემულ გაზეთში „საქართველო“ დაასაბუთეს ეს მოთხოვნა. მაგრამ ფედერალისტების პარტია იყო რევოლუციური. ის იარაღითაც ებრძოდა რუსეთის მონარქიას და ეს არავის უკვირდა. საქართველოში უფრო რადიკალური პარტიებიც იყვნენ, რომლებსაც სამყაროს გადატრიალება უნდოდათ და ესეც არავის უკვირდა.

მაგრამ ილია ჭავჭავაძე იმპერიის საკანონმდებლო ორგანოში თავადაზნაურობამ აირჩია. ის იმყოფებოდა იმპერიის წარმომადგენლობით ორგანოში, რომლის შექმნის შემდეგ 95% მაინც იმპერიისა და იმპერატორის ერთგული იყო. ამიტომაც ქართველი დეპუტატის სიტყვას, პროგრამას, და პოზიციას, რომელიც თავადაზნაურობის სახელით კი არა, მთელი საქართველოსა და კავკასიის სახელით გამოდიოდა, ბევრად დიდი მასშტაბი და რეზონანსი ჰქონდა. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ილია ჭავჭავაძემ, ისე როგორც მანამდე არავინ ქართველთაგან, რუსეთის იმპერიის ნაციონალისტურ პოლიტიკურ ელიტას თვალწინ ააფარა ქართველობის უპირველესი მიზანი – ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მოთხოვნა და ახლა უკვე ამ მიზნის განხორციელებისათვის იგი პოლიტიკურ პარტიას ქმნიდა. ეს უპრეცედენტო მოვლენა გახლდათ.

უკვე ამ დროიდან, როცა სახელმწიფო საბჭოში აირჩიეს და როცა საბოლოოდ დაფიქსირდა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის შექმნა, ილია ჭავჭავაძე საბოლოოდ იქცა მისი ყველანაირი მოწინააღმდეგეების სამიზნედ. აქამდე საქართველოში მისი შეურიგებელი ოპონენტები სოციალ-დემოკრატები იყვნენ. ამის შემდეგ ილიას შეურიგებელი მტრების არმიას უცებ შეემატა რუსეთის სახელისუფლო და მემარჯვენე პოლიტიკური ელიტა. ცხადია, იმპერიის ხელისუფლებას, და სპეცსამსახურებს არც აქამდე ეხატათ გულზე ქართველობის აღიარებული ლიდერი, მაგრამ აქამდე თავადი ჭავჭავაძე, ასე თუ ისე, ახერხებდა რუსულ უმაღლეს ბიუროკრატიასთან კომუნიკაციას. მას პატივისცემით იღებდნენ, უსმენდნენ და ანგარიშსაც უწევდნენ კავკასიის მეფისნაცვლის სასახლეში. მაგრამ 1906 წლის აპრილიდან და ილიას მხრიდან ლამის რადიკალური ეროვნული და დემოკრატიული პროგრამის წამოყენების დროიდან მის მიმართ ხელისუფლების მეტ-ნაკლებად შემრიგებლობას წერტილი დაესვა.

ეროვნული მოძრაობის მესამე მიმართულება – 1905-1907 წლების

განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ ქართველ სამღვდელოებასაც ჩაუსახა იმედი. მან ენერგიული ბრძოლა წამოიწყო საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის. 1905 წლის დასაწყისიდან მთელ საქართველოში მიმდინარეობდა სხვადასხვა დონის კრებები, თავყრილობები ავტოკეფალიის მოთხოვნით. 1905 წლის დეკემბერში თბილისში ჩატარდა ქართველი სამღვდელოების კრება, რომელმაც მიიღო უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტი: „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის გეგმა (პროექტი)“.⁴

ამ დროს თვით რუსეთშიც მიმდინარეობდა რეფორმატორული მოძრაობა რუსული ეკლესიის მართვა-გამგეობის დემოკრატიზაციისათვის. რუსულ საეკლესიო წრეებს სურდათ სახელმწიფოს მეურვეობისათვის თავი დაეღწიათ. მათი მიზანი იყო, გაუქმებულიყო რუსული ეკლესიის სახელმწიფო მმართველობის ორგანო – უწმინდესი სინოდი და მართვა-გამგეობა გადასცემოდა პატრიარქს და საეკლესიო კრებას. ამ საკითხების გადასაჭრელად გადაწყდა მოწვეულიყო სრულიად რუსეთის საეკლესიო კრება, მაგრამ იმისათვის, რომ კრებაზე განსახილველი საკითხები მოემზადებინათ, გადაწყვიტეს კრებამდე მოეწვიათ წინარე თათბირი.

ქართველმა საეკლესიო მოღვაწეებმა განიზრახეს სწორედ ამ წინარე თათბირზე წამოეყენებინათ ავტოკეფალიის მოთხოვნის საკითხი. ასეც მოხდა: 1906 წლის ივნისიდან დეკემბრამდე პეტერბურგში მიმდინარეობდა რუსეთის საეკლესიო კრების წინარე თათბირი. მიუხედავად იმისა, რომ ქართველმა საეკლესიო მოღვაწეებმა კირიონმა და ლეონიდემ და მეცნიერებმა – ნიკო მარმა, ალექსანდრე ცაგარელმა, ალექსანდრე ხახანაშვილმა მყარად დაასაბუთეს საქართველოს ეკლესიის აღდგენის კანონიერება, წინარე თათბირმა არ შეიწყინარა ქართული ეკლესიის მოთხოვნა.

ილია ჭავჭავაძე აქტიურად უჭერდა მხარს ავტოკეფალისტურ მოძრაობას, მჭიდროდ თანამშრომლობდა მოძრაობის ლიდერებთან. მიუხედავად წინარე თათბირზე განცდილი წარუმატებლობისა, ქართველი ავტოკეფალისტები 1907 წელსაც აგრძელებდნენ ბრძოლას. სახელმწიფო საბჭოში არჩევის შემდეგ ილია ჭავჭავაძე ქართველ საეკლესიო ლიდერებს ნამდვილ მფარველად და შუამავლად ეგულებოდათ რუს იერარქიასთან და მსხვილ ბიუროკრატებთან ურთიერთობის დროს. პეტერბურგში გამგზავრების წინ ილია დაესწრო კავკასიის მეფისნაცვალთან შემდგარ თათბირს, რომელიც ავტოკეფალიის სა-

⁴ გ. ბურდული. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი რუსეთის საეკლესიო კრების წინარე თათბირზე. თბ. 2007, გვ. 13.

კითხს იხილავდა. პეტერბურგში ილია ალექსანდრე ცაგარელთან ერთად სტუმრობდა და ხანგრძლივად ესაუბრა პეტერბურგის მიტროპოლიტ ანტონს. იგი დაუზარელად მიჰყვებოდა ავტოკეფალისტ თავკაცებს და მათი თხოვნით მოლაპარაკებებს აწარმოებდა რუს მსხვილ ბიუროკრატებთან, საეკლესიო თანამდებობის პირებთან. ხმები დადიოდა, რომ ილია ჭავჭავაძე საქართველოს ავტონომიისა და საეკლესიო ავტოკეფალიის საკითხებზე რუსეთის იმპერატორთან აპირებდა შესვლას.

მაგრამ რუსეთის ხელისუფლება ავტოკეფალურ მოძრაობასაც სასტიკად ებრძოდა. მაგალითისათვის 1905 წლის 31 მაისს თბილისში დატრიალებული ამბავიც საკმარისია. ამ დღეს მიმდინარეობდა ქართველი სამღვდელთა ყრილობა, რომელიც ავტოკეფალიის მოთხოვნას ეხებოდა. როგორც ჟურნალი „მწყემსი“ იუწყებოდა, ხელისუფლების მიერ სპეციალურად გამოწვეულმა „ყაზახებმა“ და „სტრაჟნიკებმა“ მათრახების ცემით დაშლეს ყრილობა და დიდძალი ხალხი შენობიდან გამოყარეს.

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ბრძოლა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემადგენელი ნაწილი იყო. საერთო ეროვნული ფრონტის ამ უბანზე აქტიური მონაწილეობა კიდევ ერთი დამატებითი ფაქტორი გახლდათ, რომ ეროვნული მოძრაობის მტრები დაპირისპირებოდნენ ილია ჭავჭავაძეს. მის მოწინააღმდეგეთა არმიას ემატებოდა რუსული საეკლესიო ცენტრალური და ადგილობრივ-კავკასიური იერარქია, რომლებსაც თავიანთ მოსისხლე მტრად უნდა მიეჩნიათ ავტოკეფალური მოძრაობის მფარველი და ერთ-ერთი მეთაურიც, სახელმწიფო საბჭოს წევრი თავადი ჭავჭავაძე.

ეროვნული მოძრაობის მეოთხე მიმართულება – ეროვნულმა ძალებმა საქართველოში ყველაზე გავლენიან და ძლიერ რევოლუციურ ორგანიზაციასთან, ქართველ სოციალ-დემოკრატებთან, გარკვეულ შეთანხმებას მიაღწიეს. 1906 წლის ზაფხულში პეტერბურგში, სასტუმრო „ვეროპაში“, ილია ჭავჭავაძე შეხვდა პირველი სახელმწიფო სათათბიროს ქართველ სოციალ-დემოკრატ დეპუტატებს: ნოე ჟორდანიას, ისიდორე რამიშვილს, ივანე გომართელს, სიმონ წერეთელსა და სერგო ჯაფარიძეს. შეხვედრას ესწრებოდნენ ალექსანდრე ცაგარელი, ჟურნალისტი მალაქია ბოლქვაძე და ცნობილი ქართველი ბიზნესმენი დავით სარაჯიშვილი, რომელმაც მოაწყო ეს შეხვედრა.

მოლაპარაკების საგანი საქართველოს ავტონომიის მოთხოვნის საკითხი იყო. იმხანად პირველ სათათბიროში შექმნილი იყო ავტონომისტების ფრაქცია. მასში იმპერიის სხვადასხვა ხალხის 63 წარმომადგენელი შედიოდა. მათ

შემატა სოციალისტ-ფედერალისტი დეპუტატი იოსებ ბარათაშვილი. სწორედ ის აპირებდა საქართველოს ავტონომიის მოთხოვნის აღძვრას სათათბიროში. მთავარი საშიშროება ავტონომიის მოთხოვნას ისევ ქართველი სოციალ-დემოკრატებისაგან ელოდა. რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტია, რომლის წევრებიც ქართველი სოციალ-დემოკრატები იყვნენ, როგორც ცნობილია, ავტონომიის სასტიკი მოწინააღმდეგე იყო წარმოადგენდა და ქართველი მესამე-დასელებიც მწვავედ ებრძოდნენ ავტონომიის იდეას.

მიუხედავად ამისა, ილიამ მოახერხა ქართველი მარქსისტი დეპუტატების დათანხმება, რომ ისინი სათათბიროში ავტონომიის მოთხოვნის წინააღმდეგ კრინტს არ დაძრავდნენ. როგორც მაღაქია ბოლქვაძე თავის ცნობილ მოგონებებში გადმოგვცემს, ქართველ სოციალ-დემოკრატ ლიდერებს – ნოე ჟორდანიას და ისიდორე რამიშვილს, ილიასთვის განუცხადებიათ: „ჩვენ საქართველოს ავტონომიას არც დავიცავთ და არც წინააღმდეგ ვიტყვივით არაფერს“. შემდეგში მოლაპარაკების შედეგით კმაყოფილ ილია ჭავჭავაძეს ბოლქვაძისთვის აზრი გაუზიარებია: „ჩვენ ვიცოდით, რომ ისინი საქართველოს ავტონომიის წინააღმდეგნი არიან. ეს ყველამ ვიცოდით. მაგრამ ის, რაც გუშინ გამოირკვა – ახალია. ამათთან, ბელადებთან, ისიდორესთან და ნოესთან, შესაძლოა მოლაპარაკება, – სხვებთან კი ჩვენში... ფანატიკოსები არიან დალოცვილნი. შეიძლება ორ სხვა და სხვა უკიდურესს პარტიას ვეკუთვნოდეთ, მაგრამ ჩვენ ერთად ლაპარაკი უნდა შეგვეძლოს“.⁵

ეროვნულ ძალებსა და სოციალ-დემოკრატ ლიდერებს შორის შეთანხმება, თუნდაც პოლიტიკური რეალობის ერთ უბანზე – სახელმწიფო სათათბიროში, ეროვნული მოძრაობის მნიშვნელოვანი წარმატება იყო. ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ ილია ჭავჭავაძის მიერ მიღწეული კომპრომისი ქართველ მენშევიკ სოციალ-დემოკრატებთან არც შემდგომ სახელმწიფო სათათბიროებში დარღვეულა. ქართველი მენშევიკი სოციალ-დემოკრატები ავტონომიის წინააღმდეგ არც სხვა დროს გამოსულან სათათბიროში, თუმცა არც მხარდაჭერა გამოუხატავთ. შეიძლება ითქვას, რომ ავტონომიის საკითხში სახელმწიფო სათათბიროებში ქართველი სოციალ-დემოკრატები, რომლებიც ამ საკანონმდებლო ორგანოში ყოველთვის დიდ როლს თამაშობდნენ, ნეიტრალიტეტის პოზიციაზე იდგნენ. ეს ილია ჭავჭავაძის დამსახურება იყო.

მაგრამ აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ავტონომიის ფორმით ქართული სახელმწიფოს აღდგენის მოთხოვნის წინააღმდეგ საქართველოში არც

⁵ მ. ბოლქვაძე, ახლო წარსულიდან. ჟურნ.: „განათლება“. 1908, №3-4, გვ. 8.

მენშევიკებს და, მით უფრო, არც ბოლშევიკებს ბრძოლა არ შეუწყვეტიათ. სათათბიროში შეთანხმება საქართველოს პოლიტიკურ რეალობაზე არ ვრცელდებოდა და აქ სოციალ-დემოკრატების ორივე ფრთა ილია ჭავჭავაძეს, როგორც ავტონომისტური ბანაკის ლიდერსაც, ისე ებრძოდა.

ეროვნული მოძრაობის მეხუთე მიმართულება – ეროვნულ-პოლიტიკური ბანაკის ერთი ჯგუფი ცდილობდა სახელმწიფოს აღდგენისათვის სამართლებრივი საშუალებებით ებრძოლა. ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის ისტორიული უფლების დასაბუთებას და პოპულარიზაციას ევროპულ სივრცეში უკვე დიდი ხანია აწარმოებდა ვარლამ ჩერქეზიშვილი. 1906 წელს ცნობილი ანარქისტ-ნაციონალისტი სამშობლოში ჩამოვიდა და ახალი დიდი პროექტის განხორციელებას შეუდგა. 1907 წლის ზაფხულში ჰაგაში უნდა ჩატარებულიყო მსოფლიო სამშვიდობო კონფერენცია. ჩერქეზიშვილის განზრახვა გახლდათ, რომ კონფერენციისთვის წარედგინათ ქართველი ხალხის პეტიცია, რომელშიც აღძრული იქნებოდა მოთხოვნა ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის კანონიერების შესახებ.

ვარლამ ჩერქეზიშვილმა გიორგი გვაზავასთან და მიხაკო წერეთელთან ერთად შეადგინა პეტიციის ტექსტი. პეტიციის არსი შემდეგი გახლდათ: რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთს შორის 1783 წელს დაიღო საერთაშორისო ხელშეკრულება. იგი გულისხმობდა რუსეთის მფარველობაში ქართული სახელმწიფოს შესვლას. 1801 წელს რუსეთმა დაარღვია ეს ხელშეკრულება, ქართული სახელმწიფო გააუქმა და დაიპყრო. დაირღვა საერთაშორისო სამართალი. ქართველი ხალხი მიმართავდა ჰაგის კონფერენციის სახით საერთაშორისო სამართალს, რათა მას აღედგინა დარღვეული სამართლიანობა – მოეთხოვა რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისათვის აღედგინა კანონიერება. ქართველ ხალხს ჰქონდა კანონიერი უფლება ჰქონოდა საკუთარი სახელმწიფო, რათა კუთვნილი ადგილი დაემკვიდრებინა მსოფლიოს თავისუფალ ერებს შორის.

პეტიციის ინიციატორები შეუდგნენ ტექსტზე ხელმოწერების შეგროვებას. ხელს აწერდნენ პოლიტიკოსები, რევოლუციონერები, ინტელიგენციისა და კულტურის წარმომადგენლები, მეცნიერები, გლეხები, მუშები, სტუდენტი ახალგაზრდები, ყველა, ვისაც პატრიოტიზმი და გამბედაობა ეყოფოდა. ბუნებრივია, რომ ხელმომწერთა ვინაობა გამჟღავნდებოდა და სპეცსამსახურების ყურადღების არეში მოხვდებოდა. პეტიციაზე ხელმოწერა სამოქალაქო გამბედაობის ხარისხზე იყო დამოკიდებული თითოეული ხელმომწერის მხრიდან.

ბუნებრივია, ასეთი დიდი მასშტაბის ღონისძიება ილია ჭავჭავაძის მონაწილეობის, მისგან რჩევის აღებისა და რეკომენდაციის გარეშე არც ჩაივლიდა და ვერც ჩაივლიდა. ვარლამ ჩერქეზიშვილი, ეს იმპერიისაგან დევნილი ანარქისტი, ილია ჭავჭავაძის განსაკუთრებული ნდობით სარგებლობდა. ილია იმასაც არ უფროთხოვდა, რომ ევროპაში მყოფი ანარქისტი ემიგრანტის ათობით სტატია თავის „ივერიაში“ გამოექვეყნებინა 1890-იან წლებში. ახლა ამ ნისტიის წყალობით 1906 წელს სამშობლოში ჩამოსული ჩერქეზიშვილი და მისი ფრანგი მეუღლე ფრიდა ილიას ოჯახის სასურველი სტუმრები იყვნენ. 1908 წლის 25 სექტემბერს უკვე დაქვრივებული ოღლა გურამიშვილი მარჯორი უორდროპს სწერდა ლონდონში: „ვისიამოვნე გულით, რომ ვაზიანი (ვარლამ ჩერქეზიშვილი) თავის ცოლით გინახამთ. დიდათ ვიკითხებ იმათ მაღალკეთილშობილება ადამიანობას. ორივენი შემკულნი არიან მაღალი გულკეთილობით. როდესაც ნახოთ, ან სწერდეთ, ჩემი უგულითადესი უღრმესი პატივისცემა უძღვენით“.⁶

უფრო ადრე, 1906 წელს, ოღლა გურამიშვილი მარჯორის სწერდა, ამას წინათ, თქვენი ნაცნობი ინგლისელი ნევენსონი ილიას ეწვია და, სამწუხაროდ, მე ვერ ვნახე, რადგან სახლში არ ვიყავიო. ეს ნევენსონი ცნობილი ინგლისელი ჟურნალისტი იყო, რომელიც ვარლამ ჩერქეზიშვილმა ჩამოიყვანა და მთელი საქართველო მოატარა. ცხადია, ნევენსონი ილია ჭავჭავაძესთან ჩერქეზიშვილმა მიიყვანა და წარუდგინა. ილიასთან ინგლისელი ჟურნალისტის ვიზიტის ერთ-ერთი მიზეზი ქართველთა პეტიციაც უნდა ყოფილიყო. ნევენსონი აქტიურად იყო ჩაბმული პეტიციის დანიშნულებისამებრ რეალიზაციის პროცესში. სწორედ მან ჩაიტანა ლონდონიდან ჰააგაში პეტიციის ტექსტი და გაუგზავნა კონფერენციის ორგანიზატორებს. როგორც ჩერქეზიშვილი იგონებს, როდესაც 1907 წლის ივნისში ჰააგის სამშვიდობო კონფერენცია გაიხსნა თუ მისი მიმდინარეობის პერიოდში, ერთ დღეს, მონაწილე 44 ქვეყნის 250 წარმომადგენელს მაგიდაზე დახვდა კონვერტი წარწერით „საქართველოს პეტიცია“.⁷

ერთი სიტყვით, ჩერქეზიშვილისა და ილია ჭავჭავაძის დიდი და რისკიანი მეგობრობა იმიტომ გავიხსენეთ, რომ, ვფიქრობთ, საქართველოს ხალ-

⁶ გ. შარაძე. ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე. თბ. 1984, გვ. 267.

⁷ ვ. ჩერქეზიშვილი. საქართველოს პეტიცია საერთაშორისო კონფერენციისადმი ჰააგაში 1907 წ. წიგნში: ვარლამ ჩერქეზიშვილი. თხზულებანი. ტ. I. თბ. 2011, გვ. 28.

ნის პეტიციაზე ილია ჭავჭავაძესაც უნდა მოეწერა ხელი. ძნელი წარმოსადგენია, სხვაგვარად რომ ყოფილიყო, თუმცა ჯერჯერობით საამისო დამადასტურებელი დოკუმენტი არ გაგვაჩნია. ყოველ შემთხვევაში საქართველოს ხალხის პეტიციის მომზადება და მასზე ხელმოწერები 1906 წლის დასასრულსა და 1907 წლის პირველ ნახევარში მიმდინარეობდა. პეტიციის ტექსტი 1907 წლის 18 ივნისითაა დათარიღებული. ყოველივე ეს ილიას სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე ხდებოდა და ამ ფართომასშტაბიან აქციაში მონაწილეობა ილიასა და ქართული სახელმწიფოს აღდგენის მტრებისათვის ილიას ლიკვიდაციის კიდევ ერთი დამატებითი მიზეზ-ფაქტორი შეიძლება ყოფილიყო.

ეროვნული მოძრაობის მეექვსე მიმართულება – ქართულ ისტორიოგრაფიაში არის ანარეკლი იმ ხმებისა, რომლებიც 1900-იანი წლების საქართველოში დადიოდა ილია ჭავჭავაძის შესაძლებელი განზრახვის შესახებ, რომ იგი აპირებდა იმპერატორ ნიკოლოზ II-სთან შესვლას. აუდიენციის მიზანი და საგანი, რა თქმა უნდა, საქართველოს ავტონომიის საკითხი უნდა ყოფილიყო. ისეთი ხმებიც დადიოდა, რომ თითქოს ეს შეხვედრა შემდგარიყოს. პირდაპირი არგუმენტირებული ცნობა ან ინფორმაცია ამგვარი შეხვედრისა არ არსებობს და არც უნდა ჰქონოდა ადგილი. ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი ფაქტის შესახებ ინფორმაცია ვერ დაემალებოდა ვერც მაშინდელ საზოგადოებას და ვერც ისტორიოგრაფიას დარჩებოდა შეუმჩნეველი.

მაგრამ იმის დასაბუთება კი სავსებით შესაძლებელია, რომ ასეთი განზრახვა ნამდვილად არსებობდა.

ილია ჭავჭავაძეს რომ 1906 წლის აპრილამდე მოენდომებინა რუსეთის იმპერატორთან აუდიენცია, შესაძლებელია ამის განხორციელება შეუძლებელი ყოფილიყო გასაგები მიზეზების გამო – მას საამისო მდგომარეობა არ გააჩნდა: ის არც თავადაზნაურობის მარშალი იყო, არც რაიმე სერიოზული ჩინის პატრონი. 1906 წლის აპრილის შემდეგ კი, როცა ილია რუსეთის უმაღლესი საკანონმდებლო-სათათბირო ორგანოს წევრი გახდა, მას უკვე სრულიად ლეგიტიმური შესაძლებლობა გაუჩნდა, ეფიქრა იმპერატორთან აუდიენციაზე. ეს ერთი ფაქტორი, რომელიც რეალურს ხდის ილია ჭავჭავაძის იმპერატორთან აუდიენციის განზრახულობას. ამ გზას, როგორც ავტონომიის მიღწევის საშუალებას, განიხილავდა და მისი განხორციელებისათვის, შესაძლოა, იბრძოდა ეროვნული მოძრაობის ერთი ჯგუფი. ეს ჯგუფი იბრძოდა, აგრეთვე, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის და მის მისაღწევად ერთ-ერთ საშუალებად რუსეთის იმპერატორთან შესვლას და მისი მხარდაჭერის მოპოვ-

ბას მიიჩნევდა. ამ ჯგუფში შედიოდნენ საეკლესიო მოღვაწეები და პეტერ-ბურგში მცხოვრები ქართველი მეცნიერები: ეპისკოპოსები – კირიონი, ლეონი-დე, მეცნიერები – ალექსანდრე ცაგარელი, ალექსანდრე ხახანაშვილი და სხვ.

მეორე ფაქტორი, რომელიც ბუნებრივს ხდის ილია ჭავჭავაძის განზრახვის შესაძლებლობას, თვით რუსეთის იმპერატორისაგან უნდა ყოფილიყო მოტივირებული. დაუშვათ, რომ ნიკოლოზ II მართლაც იყო დაინტერესებული საქართველოს ავტონომიის რაიმე ფორმით აღიარების საკითხით, ვინ იყო იმ დროს საქართველოში ისეთი პიროვნება, რომელსაც იმპერატორი ამ საკითხის განსახილველად მიიწვევდა? რუსული ბიუროკრატიის ქართველი წარმომადგენლები იმპერატორის ცნობისმოყვარეობას ვერ დააკმაყოფილებდნენ. ამ საკითხზე მოსათათბირებლად ვერც თავადაზნაურობის მარშლები გამოდგებოდნენ, რადგან ისინი ერთი ვიწრო კლასის წარმომადგენლები იყვნენ და იმპერატორს საქმის რეალურ ვითარებას ვერ გადაუშლიდნენ. რევოლუციური და ეროვნული პარტიების აქტორებს რუსეთის იმპერატორი ვერ დაელაპარაკებოდა. სრულიად ბუნებრივად და ნათლად იკვეთება იმდროინდელ საქართველოში ერთადერთი პიროვნება, რომელიც როგორც, ერთი მხრივ, მთელი საქართველოს წარმომადგენელი და, მეორე მხრივ, სახელმწიფო საბჭოს წევრი, სრულიად აკმაყოფილებდა საიმპერატორო კარის ეტიკეტს. სწორედ მას და არავის სხვას შეეძლო რუსეთის იმპერატორს შეხვედროდა და ობიექტური ინფორმაცია მიეწოდებინა საქართველოს ავტონომიის საკითხზე და ამ მხრივ მისაღები კანდიდატურა ყოფილიყო ნიკოლოზ II-ისთვის.

დაბოლოს, მესამე ფაქტორი. მართლა იყო თუ არა რუსეთის იმპერატორი საქართველოს ავტონომიის საკითხით დაინტერესებული? დიახ, ნიკოლოზ II მართლაც იყო დაინტერესებული ამ პრობლემით. იმისათვის, რომ იმპერატორის დაინტერესება დავასაბუთოთ, ცოტა გრძელი გზა უნდა ავირჩიოთ და ერთ ჩვენს კარგა ხნის წინ გამოქვეყნებულ ნარკვევს გადავხედოთ, რომელშიც ნაწილობრივ შევეხეთ ამ საკითხს.

როგორც ცნობილია, რუსეთის იმპერატორმა ნიკოლოზ II-მ 1907 წლის 19 დეკემბერს საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრედ აღიარა ელისაბედ ბაგრატიონი. ელისაბედი გახლდათ გიორგი XII-ის შთამომავლის, ილია ბაგრატიონის, მეუღლე. როგორც ელისაბედი თავის მოწოდებებსა და ბროშურებში წერდა, ნიკოლოზ II-მ ელისაბედ ბაგრატიონს უბოძა „სამეფო გვირგვინი და სიგელი“. ერთ-ერთი დოკუმენტი, რომელსაც მკვლევარმა მარინე გულებიშვილმა-მურღულიამ 1963 წელს მიაკვლია, დასათაურებული იყო ასე: „საქართველოს

სამეფოს აღდგენა სრულიად რუსეთის სიუზერენის ხელმწიფე ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძის უმაღლესი ხელისუფლების მფარველობის ქვეშ (1783 წლის 24 ივლისის რუსეთ-საქართველოს შორის დადებული მფარველობითი ტრაქტატის არტიკულების საფუძველზე)⁸. დოკუმენტს ხელს აწერდა „ქართლ-კახეთისა და სრულიად საქართველოს მეფე, მფლობელი სამცხე-საათაბაგოსი, ყაზახის, ბორჩალოს, შამშადილის, კაკის, შექის, შირვანის, გამგებელი განჯისა და ერევნის, ელისაბედ ბაგრატიონი“⁸.

2002 წელს ჩვენ მივაკვლიეთ დამატებით ცნობებს ელისაბედ ბაგრატიონის შემდგომი საქმიანობის შესახებ, რომელნიც საისტორიო არქივის ერთ-ერთ საქმეშია თავმოყრილი და დასათაურებული შემდეგი სახით: „მიწერ-მოწერა ქ. თბილისში მცხოვრები თავადის მეუღლის ელისაბედ ბაგრატიონის მიერ საქართველოს სამეფოს აღდგენის მოთხოვნით მოწოდების გავრცელების შესახებ“. ამ დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ 1907 წლის 7 მაისს „საქართველოს საკითხი“, ანუ საქართველოს სამეფოს აღდგენის შესახებ მოთხოვნა, ელისაბედ ბაგრატიონს შეუტანია განსახილველად რუსეთის იმპერიის საგარეო საქმეთა სამინისტროში, უმაღლეს სენატში და მინისტრთა საბჭოში.

მაინც როდიდან, კონკრეტულად რა დროიდან უნდა დაინტერესებულიყო ნიკოლოზ II საქართველოს საკითხით? ორი ვერსია შეიძლება არსებობდეს. პირველი ვერსიით, იმპერატორისთვის უკვე 1907 წლის დასაწყისიდან იყო ცნობილი, რომ საქართველოში ემზადებოდნენ ჰაავის კონფერენციისათვის პეტციის წარსადგენად და რომ, ამავდროულად, ელისაბედ ბაგრატიონის თხოვნები შევიდა რუსეთის შესაბამის სამინისტროებსა და სახელმწიფო სტრუქტურებში.

მეორე ვერსია უფრო მყარია. ნიკოლოზ II-ისთვის მაშინ მაინც გახდა ცნობილი „საქართველოს საკითხი“, როცა ქართველების პეტიცია ჰაავის კონფერენციაზე იქნა წარდგენილი და მის შესახებ ვრცელი ინფორმაციები გამოქვეყნდა დასავლეთ ევროპისა და ამერიკის გაზეთებში. როგორც ცნობილია, ჰაავის სამშვიდობო კონფერენცია 1907 წლის 15 ივნისს გაიხსნა და 18 ოქტომბრამდე მიმდინარეობდა. მას შემდეგ, რაც ქართველებმა რუსეთის მონარქიას უჩიველეს საერთაშორისო ფორუმზე და რომანოვების დინასტიას ბრალი დასდეს საერთაშორისო ხელშეკრულების დარღვევაში, ნიკოლოზ II დაინტე-

⁸ ამის შესახებ იხ: დ. შველიძე. ელისაბედ ბაგრატიონი – საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრე. ჟურნ.: „საისტორიო ვერტიკალები“. თბ. 2002, №2, გვ. 48.

რესდა საქართველოს საკითხით. რუსეთის დიპლომატიამ გადაწყვიტა, რომ საერთაშორისო სამართლისათვის სათანადო პასუხი გაეცა. ამისათვის ნიკოლოზ II-მ ცნო საქართველოს და ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის შთამომავლების უფლება სამეფო ტახტზე და გადაწყვიტა, ფორმალურად ეცნო საქართველოს სამეფო, ანუ საქართველოს მონარქიული ავტონომია. სწორედ ყოველივე ამისი შედეგი იყო ელისაბედ ბაგრატიონის საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრედ ცნობა 1907 წლის 19 დეკემბერს ნიკოლოზ II-ის მიერ. რომანოვების დინასტიამ ამით თავისი ისტორიული დანაშაული გამოასწორა და თავი იმართლა საერთაშორისო სამართლის წინაშე.

ისმება კითხვა: ნიშნავდა თუ არა რაიმე კომპრომისს იმპერიის ხელისუფლების მხრიდან ელისაბედ ბაგრატიონის საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრეობითი უფლების ცნობა? გარკვეული ფორმალური კომპრომისი იყო. ეს ნაბიჯი, როგორც აღვნიშნეთ, ნიკოლოზ II-ის მხრიდან დასავლეთის სახელმწიფოების წინაშე ერთგვარი რევერანსი გახლდათ. ელისაბედის ტახტის მემკვიდრედ ცნობა არ განხმაურებულა. გარდა ამისა, ეს მხოლოდ ერთგვარადი აქტი იყო, რომელსაც არავითარი რეალური გაგრძელება არ ექნებოდა. საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრედ რუსეთის ხელისუფლებამ სპეციალურად შეარჩია ისეთი პიროვნება, რომელსაც რეალური პოლიტიკური პერსპექტივა არ გააჩნდა საქართველოში. ჯერ ერთი, ელისაბედ ბაგრატიონი ეროვნებით რუსი ქალბატონი გახლდათ, გვარად ბეზობრაზოვა. მეორეც – იგი უშვილო იყო. ელისაბედის სამეფო ტახტის მემკვიდრედ ცნობას მხოლოდ ფორმალური მნიშვნელობა ჰქონდა. ყოველ შემთხვევაში, ასე ფიქრობდა რუსეთის ხელისუფლება. მიუხედავად ამისა, ცნობილია, რა თავსატეხი გაუჩინა ქართველი ბაგრატიონების რუსმა რძალმა იმპერიის ხელისუფლებას.⁹

მაგრამ ეს უკვე სხვა თემაა. ჩვენ ის გვინტერესებს ამჟამად, რომ ნიკოლოზ II ჰააგის კონფერენციის მიმდინარეობის იმ დღიდან მაინც იწყებს დაინტერესებას საქართველოს ავტონომიის საკითხით, როცა ქართველების პეტიცია შევიდა კონფერენციის პროცესში. სწორედ ამ დროიდან – 1907 წლის ივნისიდან, მზადდება პირობები, რომ ნიკოლოზ II დაელაპარაკოს კომპეტენტურ და მდგომარეობითაც ღირსეულ პიროვნებას, რათა გაერკვეს საქმის არსში და გაიგოს ქართველების პოზიცია. ასეთი პიროვნება იმდროინდელ საქართველოში მხოლოდ ილია ჭავჭავაძე შეიძლება ყოფილიყო. ამის

⁹ დ. შველიძე. ელისაბედ ბაგრატიონი – საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრე, გვ. 48-55.

შესახებ მოწმობს მაშინდელ საქართველოში გაძლიერებული ზმები, რომ ილია ჭავჭავაძე იმპერატორთან აუდიენციას აპირებდა. ეს უკვე, გამომდინარე ზემოაღნიშნული მოვლენებიდან, სავსებით ბუნებრივი და რეალური ჩანს.

ეროვნული მოძრაობის მეშვიდე მიმართულება – საქართველოში მიმდინარეობდა ეროვნულ-პოლიტიკური ძალების კონსოლიდაციის სერიოზული პროცესი და ამ პროცესის ცენტრში ილია ჭავჭავაძე იდგა. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ყველა ზემოაღნიშნული ძირითადი ძალა და მიმართულება ილია ჭავჭავაძესთან იყო დაკავშირებული. ის მოიაზრებოდა ყველა ამ პროცესის ცენტრალურ მაკოორდინებელ პიროვნებად. ილია ჭავჭავაძე, რომელიც მანამდე იყო ქართველი ხალხის ეროვნული საზოგადოებრივ-კულტურული მოძრაობის აღიარებული ორგანიზატორი, 1905-1907 წლებში გახდა სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის პოლიტიკური ლიდერი. მის ავტორიტეტს უსიტყვოდ აღიარებდნენ სოციალისტ-ფედერალისტების პარტია, ანარქისტები თუ კონსტიტუციურ-დემოკრატიული იდეების ქართველი მიმდევრები; ილიას ავტორიტეტს აღიარებდა ქართული სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი, ე. წ. ავტონომისტი-სოციალ-დემოკრატები, სოციალ-დემოკრატთა გავლენის ქვეშ მყოფი საქართველოს გლეხური, წვრილბურჟუაზიული თუ სხვა ფენების სოლიდური მოაზროვნე ნაწილი. ეს დიდი საშიშროება იყო ქართული იდეის ყველანაირი მოწინააღმდეგეებისთვის.

ვინ იყვნენ ისინი?

ავტონომიის ფორმით ქართული სახელმწიფოს აღდგენისა და მისთვის მებრძოლი მოძრაობის პოლიტიკური ლიდერის უპირველეს მტრად და შეურიგებელ მოწინააღმდეგედ, ცხადია, რჩებოდა და იყო რუსეთის მონარქისტული იმპერიის ხელისუფლება, განსაკუთრებით მისი მხარდამჭერი მემარჯვენე ძალები, სპეცსამსახურები და ა. შ.

ქართული სახელმწიფოს იდეის სასტიკი მოწინააღმდეგე იყო რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ორივე, მენშევიკური და ბოლშევიკური ფრაქცია, მათი ქართული ორგანიზაციები და მხარდამჭერები. რევოლუციის დამარცხებამ ძლიერ შეასუსტა პარტიის პოზიციები. საქართველოში ბოლშევიკებმა სრულიად დაკარგეს გავლენა და პირველობა მენშევიკებს დაუთმეს. მენშევიკი სოციალ-დემოკრატები იძულებულნი გახდნენ, ხელი აეღოთ შეიარაღებულ ბრძოლაზე და საპარლამენტო და ლეგალურ-პროპაგანდისტულ საქმიანობაზე აეღოთ ორიენტაცია. რაც მთავარია, რევოლუციაში დამარცხებული

სოციალ-დემოკრატები განსაკუთრებული გაღიზიანებით ადევნებდნენ თვალ-ყურს საქართველოში გაძლიერებულ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მოძრაობას.

ნაციონალიზმის გაძლიერებას სოციალ-დემოკრატების ორივე ფრთა აღიქვამდა, როგორც „მასებზე“ გავლენის დაკარგვის საშიშროებას და ამ საფრთხეს წონასწორობიდან გამოჰყავდა მესამედასელი ლიდერები, აქტივისტები და მათი მხარდამჭერები. რუსულ-კავკასიურ ბიუროკრატიას ისინი ველარ ებრძოდნენ. სამაგიეროდ, მათ პროპაგანდისტული ბრძოლის მახვილი მიმართეს ქართული ნაციონალიზმის წინააღმდეგ. პრესა გაივსო ქართული „ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის“, „თავადაზნაურული ნაციონალიზმის“, სხვა კლასობრივი მტრების კრიტიკით. ბოლშევიკმა ფილიპე მახარაძემ მიზანში ილია ჭავჭავაძე ამოიღო. სიმართლე უნდა ითქვას: ქართული სოციალ-დემოკრატების „დალაი ლამამ“ – ნოე ჟორდანიამ, პირიქით, თავი ანება ილიას წინააღმდეგ კრიტიკას და მწვავე პოლემიკას აწარმოებდა ქართული ნაციონალიზმის მეორე მთავარი იდეოლოგის – არჩილ ჯორჯაძის წინააღმდეგ. რამდენიმე წლის განმავლობაში ქართველი საზოგადოება სუნთქვაშეკრული ადევნებდა თვალყურს პრესაში ატეხილ ანტიავტონომისტურ-სახელმწიფოებრივ კანონდას. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ საქართველომ ყველა საგარეო მოწინააღმდეგე დაამარცხა და რჩებოდა ერთადერთი მტერი – ქართული ნაციონალიზმი, რომლის ლიკვიდირების შემდეგ ქვეყნიერებაზე სოციალური იდილია დამყარდებოდა.

როცა სოციალ-დემოკრატებზე ვსაუბრობთ, რა თქმა უნდა, არ უნდა დაგვავიწყდეს რსდმპ-ს უკან მდგარი დიდი რევოლუციური „მასა“, კლასობრივი ბრძოლის ბანგით ფანატიზირებული, სოციალური უსამართლობით გაწამებული და გაბოროტებული მოსახლეობის ჯგუფები: ტერორისტები, ტყეში გავარდნილი „წითელი რაზმები“, შურისმაძიებელი „ტყის ძმები“, გლეხურ-მუშური ფენებიდან გამოსული სხვადასვა ტიპის გაბანდიტებული ინსურგენტები, რომელთა ერთობლიობა ქმნიდა დიდ, საშიშ, ანტისოციალურ სტიქიას, ანუ, როგორც აკაკი ბაქრაძე უწოდებდა – ლიანგს. აგრესიული ქუჩა, აგრესიული ატმოსფერო, აგრესიული ყოველდღიურობა ცალკე ფაქტორს ქმნიდა და უმართავი, უკონტროლო სტიქიის სახეს ატარებდა. „ხალხი ჯერ არ დაწყნარებულა, დელავს და ბობოქრობს... – წერდა ოლღა გურამიშვილი მარჯორი უორდროპს. – დმერთმა უწყის, როდის მოელება ბოლო ჟღერას და სიკვდილით სიცოცხლის მოსპობას. ჩვენ ქალაქ თბილისშიც დღე არ გავა, რომ სადმე იქვე ქუჩაში ბომბი არ გაისროლონ... ძალიან აუტანელი დროა!“¹⁰

¹⁰ გ. შარაძე. ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე, გვ. 268.

ერთი სიტყვით, ილია ჭავჭავაძის მოსალოდნელი მოკვლის საფრთხე ჰაერში ტრიალებდა. ის სოციალ-დემოკრატიმა ლიდერებმა და იდეოლოგებმა იდეურად მოამზადეს. ამგვარ ვითარებაში იმპერიის სპეცსამსახურებს ისლა დარჩენოდათ, გაყუჩებულიყვნენ და მოვლენების თავიანთთვის სასურველი მსვლელობისათვის ხელი არ შეეშალათ, პირიქით, ფარულად ხელიც კი შეეწყობოთ.

და აი, ამ დროს თბილისში, საგურამოსა და პეტერბურგს შორის დადიოდა ერთი კაცი, რომელიც მრავალმხრივი ნიშნით იყო მიჩნეული არაერთი სოციალური ფენის, არაერთი სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენის, პროცესისა თუ ინსტიტუტის სიმბოლური განმასახიერელ-მატარებელად. ილია იყო: მავანთათვის – თავადაზნაურობის თავკაცი; მავანთათვის – მემამულე; სხვებისთვის – მსხვილი ბანკირი; ზოგიერთებისთვის – შეურიგებელი და დაუნდობელი პოლემისტი; სხვათათვის – მშრომელი და დაჩაგრული გლეხობის ქომაგი, ყმათა განმათავისუფლებელი, ბატონყმობისა და ყოველგვარი უსამართლობის მტერი; მაგრამ, უპირველეს ყოვლისა, ყველასათვის – ერის, ეროვნების დამცველი, ნაციის იდეოლოგი და მამამთავარი, რომელიც ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის მიმდინარე მოძრაობის მთავარი პოლიტიკური ლიდერი გახდა. რატომ მოკლეს? თუ ილია ჭავჭავაძე ცოცხალი არ იქნებოდა, რამდენიმე ზემოდასახელებულ-დასაბუთებული ეროვნული მოძრაობის მიმართულებას ან წერტილი დაესძებოდა ან დიდი ხნით შეფერხდებოდა. ასე შეიძლებოდა ეფიქრა და ეფიქრობდა კიდეც საქართველოს იდეის ყველა მოწინააღმდეგე. თუ ილიას ფიზიკური ლიკვიდაცია განხორციელდებოდა:

პირველი – ქართულ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მოძრაობას რუსეთის იმპერიის უმაღლეს საკანონმდებლო-სათათბირო ორგანოში, სახელმწიფო საბჭოში, აღარ ეყოლებოდა წარმომადგენელი, დიდი გავლენის მქონე მფარველი და მრჩეველი, პრაქტიკული მხარდამჭერი;

მეორე – ვეღარ შეიქმნებოდა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია, რომელსაც უნდა ეხელმძღვანელა ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენისათვის, მებრძოლი ძალებისათვის, ქართული სახელმწიფოს აღდგენისათვის. შემდგომში ასეც მოხდა – ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის შექმნა მხოლოდ ათი წლის შემდეგ – 1917 წელს, რუსული მონარქიის დამხობის შემდეგ გახდა შესაძლებელი;

მესამე – საქართველოში იმხანად მიმდინარე ძლიერი ავტოკეფალისტური მოძრაობა შეწყდებოდა, დამარცხდებოდა, კარგა ხნით ჩაკვდებოდა. ეს ასეც

მოხდა. ილიას მკვლევლობის შემდეგ იმპერიის ხელისუფლებამ საქართველოში ეგზარქოსად მოავლინა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის მოძულე ნიკონი. ეს აქტი ავტოკეფალური მოძრაობის სასიკვდილო განაჩენს ნიშნავდა. მას შემდეგ, რაც 1908 წელს ეგზარქოსი ნიკონი მოკლეს, იმპერიის ხელისუფლებამ ეს აქტი კარგად გამოიყენა. მკვლევლობა ავტოკეფალური მოძრაობის ლიდერებს დააბრალა და ისინი გადაასახლა. ავტოკეფალური მოძრაობა საქართველოში კარგა ხნით მინელდა;

მეოთხე – საფრთხე შეექმნებოდა და ჩაიშლებოდა ილიას მიერ ინიცირებულ-მიღწეული შეთანხმება ქართველ სოციალ-დემოკრატებთან, რათა ამ უკანასკნელებს თავი შეეკავებინათ ავტონომიის წინააღმდეგ კრიტიკისაგან სახელმწიფო სათათბიროში მაინც;

მეხუთე – ილიას მკვლევლობის შემდეგ საქართველოში აღარ იქნებოდა ისეთი ავტორიტეტული, მაღალი სოციალური სტატუსის მქონე პატრიოტი, ერის სახელით მოლაპარაკე პიროვნება, რომელსაც შეეძლებოდა ან საქართველოს ავტონომიის ან ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხზე რუსეთის იმპერატორთან საუბარი;

მეექვსე და ყველაზე მთავარი – შეწყდებოდა ქართული ეროვნულ-პოლიტიკური ძალებისა და მოძრაობის კონსოლიდაციის პროცესი.

აი, რამდენ საფრთხეს შეიცავდა და თავისი სხეულით და გონით ატარებდა ილია ჭავჭავაძე და თუ ის აღარ იქნებოდა, რამდენი პრობლემა მოუგვარდებოდა მის ყველა და ყველანაირ მოწინააღმდეგეს.

დასკვნის მაგიერ: წინამდებარე წერილის მიზანი იმ მიზეზთა დაფიქსირება-დასაბუთება გახლდათ, თუ რატომ გახდა საჭირო ილია ჭავჭავაძის ფიზიკური ლიკვიდაცია. ამ წერილის შინაგანი ლაიტმოტივი კი ის გახლავთ, რომ ილიას კონკრეტული მკვლელი, რომელიმე პარტია, ხელისუფლება თუ პირთა ჯგუფი იმდენად არ იყო, რამდენადაც ის ატმოსფერო, ის განხეთქილება, რომელიც პოლარულად აპირისპირებდა ქართული საზოგადოებისა და ქვეყნის მოსახლეობის ორ დიდ ბანაკს. 1900-იან წლებში ჩასახული მახინჯი მოვლენა ქართული საზოგადოების განხეთქილებისა შემდგომშიც არაერთხელ განმეორდა.

იგივე და უფრო დიდი მასშტაბით განმეორდა 1980-იან წლებში და ეროვნული ხელისუფლების დამხობით დაგვირგვინდა; ამ განხეთქილებამ დააპირისპირა საქართველოს ქართული მოსახლეობა მთელი 1990-ანი წლების განმავლობაში; ამ განხეთქილების განეიტრალება ვერ შეძლო ვერც ერთი

პრეზიდენტის ხელისუფლებამ. პირიქით, ისინი თითქოს ხელსაც უწყობდნენ პოლარიზაციას ზოგი თავისი გაუაზრებელი პოლიტიკით, ზოგი – კარიერისტული ეგოცენტრიზმით, ზოგი კი – საზოგადოების გარდაქმნის იდეალის ძალისმიერი დანერგვით. ხოლო კონფრონტაციული საზოგადოების, ურთიერთდაპირისპირებული მოსახლეობისა და პოლიტიკური ელიტის ატმოსფეროში ყოველთვის ჩნდებოდნენ და გამოჩნდებიან სხვადასხვა ჯურის ბერბიჭაშვილების მსგავსი შემსრულებლები. ესაა ილიას მკვლელობის მთავარი გაკვეთილი და პასუხი კითხვაზე: რატომ მოკლეს ილია ჭავჭავაძე.

Dimitri Shvelidze

WHY WAS MURDERED ILIA TCHAVTCHAVADZE

Summary

The period from 1905 to 1907 saw the intensification of the process of consolidation of national political forces. The idea of restoration of a national state became popular. It started with the creation of National-Democratic Party and the strengthening movement for restoration of the Autocephaly of the Georgian Orthodox Church.

During this period, Ilia Tchavtchavadze became a political leader and a main figure in the movement for the restoration of statehood. All branches of the national movement were gathering around him. Nevertheless the personality of Ilia Tchavtchavadze appeared to be unacceptable for the opponents of Georgian statehood, especially for the Russian government and the Social-Democratic Party.